

Taryh hasraty

Category: Kitapcy, Medisina, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 января, 2025

Taryh hasraty TARYH HASRATY

Her asyr özüniň buýsançly wakalary bilen bir hatarda gussasy ýüzlerçe ýyllap ýürekleri elendirýän faktlary bilen taryh gatyna siňýär. XX asyryň şeýle wakalaryny ýatlanyňda, ençeme weýrançylyklar, adam pidalaryna getiren uruşlar, awariýalar, ýangynlar bilen birlikde ýer titreme diýen agzasaň iniňi jümşüldedýän bela hem biygtyýar aňyňy eýeleýär. Çiliniň, Italiýanyň, Hytaýyň, Ýaponiýanyň, Ermenistanyň, goňşy Eýranyň, doganlyk Türkiýäniň müňläp-müňläp maşgala oduny söndüren betbagtçylyk türkmen iliniňem deňinden sowlup geçmedi. Käşgä bu bela bir sapar inip oňan bolsa. Halkymyz onuň yzasyny diňe XIX asyryň aýagy bilen geçen asyryň dowamynda ençeme gezek çekmeli boldy.

1895-1928-nji ýyllar aralygynda Türkmenistanyň günortasynda 80-e golaý ýer titreme registirlenýär. Olaryň 12-si Aşgabatda, 24-si Krasnowodskide bolup geçýär. Bu sarsgynlaryň aglabasynyň güýji Rihteriň şkalasy boýunça 3-4 baldan geçmeýär. Diňe üç ýer titremäniň güýji 7 bala golaýlaýar. Güýçli ýer titremeler 1895-1897-1898-1903-nji ýyllarda Krasnowodskide, 1904-nji ýylda Kakada, 1929-njy ýylda Aşgabatda, Gökdepede, Pöwrizede, 1946-njy ýylda Gazanjykda, 1949-njy ýylda Bäherdende bolup, uly weýrançylyklara, adam pidalaryna elýär.

Ýer titremäniň hijisem zeled-zowalsyz sowlanok. Iň bärkisi, çala duýlup geçýänem adamyny ölüp-direlene dönderýär. Hatda üm bilmez çaga-da esli salym bu wakanyň girdabyndan çykyp bilmän, "Näme üçin ýer beýtdi?", "Kim meni yralady?", "Içeri girsek,

ýene bolarmyka?" diýen ýaly gorky-howsala ýugrulan sowallaryny hatarlap, gözüni petredýär.

Bu elhenç bela, 48-iň ýer titremesi bary-ýogy 10 sekunt down edýär. Wagtyň göräýmäge ujypsyzja şo böleginde-de şäher çepbe çöwrülip ýetişýär. Ol aýylganç gijeden çöregi bitin çykanlaryň ýatlamalaryny diňleýärkäň, betbagtçylygyň yz ýany düşürilen suratlary, filmleri synlaýarkaň, arhiwiň küti-küti kitaplaryndaky maglumatlar bilen tanyşýarkaň, bu tragediýa gaýdyp o dünýe-bu dünýe ynsan bendeleriniň ýolukmazlygyny Biribardan öwran-öwran dileýärsiň. Jesetleri 6 gonamçylyga zordan ýerleşen gapyllykda galan bendeleriň ruhunyň öňünde baş egýärsiň. Yaşalmadyk ömürler, tutulmadyk toýlar, ýüreklere sygmadyk arzuw-umytlar, belent tutumlar, dogulmadyk çagalar, aýdylmadyk hüwdüler, aýdymlar... Eý-ho-o! Bu betbagtçylygyň ýitgilerini sanap soňuna çykar ýalymy?

Tebigatyň ýowuz oýunlaryna gaýtawul berip, "sussuny" basmaga ynsan ejiz gelýär. Ýöne onuň betbagtçylyklary sapak edinip, ondan goranmaga welin mümkinçiligi bar. Emma hemme adam birmeňzeş bolýamy näme? Biperwaý, biagyry adamlar hiç wagt öz geljegini oýlanok. Töwerek-daşynyň gaýgysam ondan daşda. Şeýle adamlaryň soňky döwürde salýan jaýlaryny görüp gynanýarsyň. Arada goňşularymyzyň biri jaý gurdy. Enek içine girmeg-ä aňyrda dursun, suwap ýetişmäňkä, ýylanyň yzy kimin, diwarlary egri-bugry bolup çökdi. Öwrenje ussalaryň elinden çykýan şeýle jaýlar heý-de bardy-geldi betbagtçylyk döräýse, onuň öňünde döz gelip biljekmi? Beýik binalary gurýan gurluşykçylaryň käbiri gurýan jaýynda ýaşamaga özüniň-ä ýürek edip bilmeýändigini gizläp duranok. Gurluşyk materiallarynyň köpüsi harçlanman, ogurlanýan, satylýan bolmaly. Döwlet jaýlaryny salýanlaram, hususy jaý galdyrýanlaram, hemmesi 48-iň ýer titremesinden, onuň yetiren ýitgilerinden habarly adamlar. Türkmen topragynda doglan adamyň bu betbagtçylykdan habarsyzy bardyr öýdemzok. Ýeri, jaý babatdaky biagyrylygyň neneňsi howply netijelere eltýändigini göre-bile gelýän adamlaryň eldengider iş tutmasyna nähili düşünmeli. Berk salmaga materiallar ýok ýa-da ýetenok diýip, aýratynam hususy jaý salýanlaryň biz bilen ylalaşmazlygy mümkin. Ynsana aň-düşünje näme üçin berlen – akyllý-paýhasly iş tutmak üçin, elbetde. Düşünjäň kemterlik edýärmí, bilýänden sora, öwren. Bir garyş fundamentli galdyrylan jaýyň üstüni demir ýoluň reýsleri bilen örtseň, onsoň şeýle bina tebigat hadysasyndan seni gorarmy?

Gadym döwür ata-babalarymyz ýokdan bar edip, asyrlaraşa ençeme tebigy belalara döz gelýän binalary galdyrypdyrlar-a! Olaryň miras galdyran binalarynyň berkliginiň ilkinji alamaty – HALAL ZÄHMET, ZANDY PÄKLIKDIR! Aldawçylyk, biperwaýlyk ol adamlara ýat bolupdyr.

Bu temany näçe uzatsaň uzadybermeli. Jaý ynsan durmuşynda uly rol oýnaýar. 48-iň ýwr titremesinde palçykdan galdyrylan jaýlaryň üstüniň gat-gat saman suwagly agralyp giden üçegi köp adamyň ömrüniň solmagyna sebäp bolupdyr diýýärler.

Goý, geljekde bu meselede hiç perwaýsyzlyk, säwlik goýberilmesin. (Köp gatly belent binalary we ýaşaýyş jaýlaryny gurýan gurluşykçylarymyzdyr, degişli wezipeli adamlar hem gurulýan binalara sarp edilmeli gurluşyk materiallarynyň ujundan kör alaka kimin kertýän wagtlary wyždanlarynyň sesine gulak goýup, iki dünýe yzynda durup bolmajak nähili zowalyň astynda galýandyklaryna düşünsediler -t.b.) Ylahym, betbagtçylygam bolmasyn! Goý, 6-njy oktýabrdaky hasrat taryh hasraty bolup geçmişde galsyn.

Aşakdaky makalada ýurdumyzyň territoriýasynda dürli ýyllarda bolup geçen ýer titremelerine degişli käbir arhiw materiallaryny okyjylara hödürleýäris.

• KANSELÝARIÝANYŇ HÖKÜMDARYNA ZAKASPIÝ OBLASTYNYŇ NAÇALNIGINE

Zakaspiý oblastynyň çäklerinde ýer titremäniň häli-şindi gaýtalanyp durmagyny, soňky sapar şu ýylyň (1895-nji ýyl göz önünde tutulýar -P.Ç.) 27-(1)-nji iýunyndaky ýer silkinmesinden birnäçe adamyň heläkçilik başlanýan wagtyny kesgitlemek üçin ulanylýan guraly bizde-de synap görmegi teklipe edýäris. Munuň üçin magnit almaly-da, ony ýiti ses çykarýan gong atly legeniň ýokarsyndan asmaly. Magnite bolsa demir plastinka goýulýar. Ýaponiýada çak edilişine görä, ýer titremeden biraz wagt öňräk magnitiň hereketi gowşaýar-da, oňa ýelmeşip duran plastinka ýaňky legene gaçyp, zenzele turuzýar. Içerde oturan adamlar bu ýagdaýy synlap, wagtynda özüni halas edip ýetişýärler.

Bu guraldan birnäçesini gyssagly edinip, olary synag hökmünde Krasnowodskide, Gyzyrlarbatda, Asgabatda goýmaly. Şeýle-de birini ulanyş düzgünini düşündirmek bilen, Kuçandaky içalymyza ibermeli.

Oblastyň naçalnigi, general-gubernator Kuropatkin. 1895-nji ýylyň 5-nji iýuly.

- **GYSSAGLY. HALK KOMISSARLAR SOWETINE**

Türkmenistanda bolan ýer titreme Pöwrizedäki Maýyplar öýüni bütinleý weýran edensoň, onda ýaşamak asla mümkin däl. Tehniki barlaglaryň netijesinde bu jaýyň remontynyň smetasy 2.228 rubly düzdi. Sosial üpjünçiligiň halk komissarlary bu puluň gyssagly goýberilmegini soraýar.

Häzirki wagtda maýyplar ýaşaýan ýeriniň ýykylanlygy sebäpli daşarda gün görýärler. Ýarawsyzlara wagtlaýyn tünek hökmünde 80 adamlyk çadyr zerurlygam ýüze çykyp dur.

Social üpjünçiligi halk komissarlygy, 1929-njy ýylyň 18-nji maýy.

- **1929-njy ÝYLYŇ MAÝYŇDA MOSKWA IBERILEN TELEGRAMMALARDAN BÖLEKLER**

Ýer titreme mahaly bir ýogaldy, 26 adam ýaralandy. Pöwrizäniň kurort posýologyndaky jaýlaryň 255-sine zyýan ýetdi. Tas hemme kişi diýen ýaly, tebigy betbagtçylykdan heläkçilik çekdi.

Ýer titremäniň zyýany habar berýäris: döwlet jaýlarynyň 98-si, hususy jaýlaryň 43-si ýykyldy, döwlet jaýlarynyň 351-sine, hususy jaýlaryň 1870-sine zeper ýetdi. Jemi çykdaýy 1 million 397 müň rubl...

- **SSSR MINISTRLER SOWETINIŇ HÖKÜMET KOMISSIÝASYŇDA 1948-nji ÝYLYŇ 7-nji OKTÝABRY**

Ýer titremäniň netijesinde Aşgabadynyň demir ýol aragatnaşygynyň 8-nji oktyabr ir ertire çenli kesilmegi zerarly ýaralylyry ewakuasiýa etmek işi transport samolýotlary arkaly amala aşyryldy. 6-7-8-nji oktyabr günleri samolýotlaryň 120-si ýaralylyry daşamak işi bilen meşgul boldy. Jebir çekenler Türkmenistanyň Mary, Çärjew, Krasnowodsk, şeýle-de Baku, Daşkent, Buhara we Samarkand şäherleriniň keselhanalaryna, gospitalaryna ýerleşdirildi. Hökümet komissiýasynyň buýrugy bilen ýaralylara gyssagly kömek bermek üçin 6-7-8-nji

oktyabrda Aşgabada Moskwadan, Almaatadan Daşkentden we beýleki şäherlerden lukmanlaryň we medisina işgärleriniň müňden gowragy geldi. Şeýle-de şähere zerur dermanlar, şol sanda bürmek, gangrena kesellerine garşy syworotkalar, ýara daňylýan we dezinfisirleýän serişdeler ýeterlik mukdarda getirildi.

Häzirki wagtda SSR Soýuzynyň baş döwlet sanitar inspektory Boldyrew we Gyzył Goşunyň baş hirurgy ýoldaş Ýelanskiý Aşgabatda.

• TSSR MINISTRLER SOWETINIŇ KARARYNDAN 1948-nji ÝYLYŇ 7-nji OKTÝABRY

Maliýe ministrligini şu aşakdakylara borçly etmeli:

a). 10 günüň dowamynda 25 müň ýarawsyzlar kontingentiniň hersine gününe 15 manatdan, 15 günüň dowamynda 75 müň adamyň her birine gününe 10 manatdan jemgyýetçilik iýmiti kärhanasy arkaly bermek üçin söwda ministrliginiň ygtyýaryna 15 million manat geçirmeli.

b). ilatyň aýratyn mätäçlik çekýänlerine birwagtlaýyn posobiýe bermek üçin Ministrler Sowetiniň Işleri dolandyryş upravleniýesiniň garamagyna 10 million manat goýbermeli.

w). Aşgabadyň hem-de Gökdepe raýonlarynyň ilatynyň jemgyýetçilik iýmitini ýola goýmaga, şeýle-de azyk we senagat harytlarynyň söwdasyny gyssagly ugrukdyrmaga söwda ministrligini we "Türkmenbirleşigi" borçly etmeli. Söwda ministrligine 1500 tonna uny, 700 tonna daryny, et we konserw şertli bankalarynyň 1500-sini, goýaldylan süýdüň 15 tonnasyny, 100 ýaşşik ýumurtgany, 100 tonna hojalyk sabynyny şu maksatlar üçin harçlamaga rugsat bermeli.

SSSR Ministrler Soweti tarapyndan goýberilen standart jaýlaryň 50 müň kwadrat metrini, gurluşyk faneriniň 20, şiferiň 30, ýumşak üçegiň 20, sementiň 100 wagonyny... ýük awtomaşynlarynyň 300-sini kabul edop almaga "Türkmen taýýarlaýyş, üpjün ediş söwda edarasyny" borçly etmeli.

Ilatyň pasportynyň köpçülikleýin ýitirilmegi sebäpli, 15-nji oktyabrdan 1-nji noýabra çenli pasport dokumentlerini

ýitirenlere 6 aýlyk möhlet bilen wagtlaýyn şahadatnamalary bermegi Içeri işler ministrligine tabşyrmaly.

Aşgabadyň zähmetkeşler deputatlarynyň şäher we raýon Sowetlerini 15 günüň dowamynda kwartal wekilleri institutyny döretmäge borçly etmeli.

• Kitaphanalar we muzeýler barada

Kitaphanalaryň kitap fonduny gazyp agtarmagy we goramagy ýola goýmaly. Kitaplary çalt gazyp tapmak we olary "Gülüstan" restoranynyň podwalyna ýerleşdirmek üçin medeni-aň bilim işleri baradaky komitetiň ygtyýaryna awtomaşynlar bilen birlikde 60 adamy berkitmeli.

Şekillendiriş sungaty muzeýiniň eksponatlaryny gazyp agtaryş işleri üçin awtomaşynlary we işçidir inženerleriň 100-sini bermeli.

Muzeýiň has gymmatly eksponatlaryny ölkäni öwrenişi muzeýinde ýerleşdirmeli, galan gymmatlyklary saklamak üçin bolsa wagtlaýyn jaý salmaly we şol bir wagtyň özünde eksponatlaryň ählisini hasaba almaly.

• Teatrлар barada

Puşkin adyndaky teatry Krasnowodskdäki gurluşykçylar klubynyň jaýyna, opera we balet teatryny Marynyň oblast teatrynyň jaýyna, Stalin adyndaky teatry Çärjewiň oblast teatrynyň jaýyna geçirmeli. Ýaş tomaşaçylar we gurjak teatryny ýapmaly. Çünki olaryň jaýlary bütinleý ýykylypdyr. Atly artistleri-de ýer titremede wepat boldular. Üstesine bu teatr girdeji-de getirenokdy.

• TSSR Ministrler Sowetiniň ýörite orta we ýokary okuw jaýlary babatda çykaran kararyndan:

Medisina, pedagogik we oba hojalyk institutlaryny, senagat demir ýol we kommunal-gurluşyk tehnikumlaryny Aşgabatda galdyrmaly.

Mugallymlar institutyny, gidromelioratiw tehnikumyny Çärjewe, nebit tehnikumyny Krasnowodskä, maliýe, statistika

tehnikumlaryny Mara, zooweterinar tehnikumyny Kerkä, ýuridik mekdebini Daşkende, sazçylyk we çeperçilik uçilişelerini Bakuwa... geçirmeli.

48/49 we 49/50-nji okuw ýyllarynda ýokary we ýörite orta okuw jaýlarynyň talyplaryny okuw üçin töleýän töleglerinden boşatmaly. Olara 48/49-njy okuw ýyly üçin bellenen stipendiýalary saklamaly.

• **Şäheri dikeltmäge gönükdirilen çärelerden:**

1951-nji ýylda Aşgabadý doly diklemeli.

Şäher gurluşygynyň 50%-ni bir gat, galanynam iki gat jaýlardan amala aşyrmaly.

Gurluşyk-dikeldiş işleri bilen meşgullanýan işçilere progressiw-premial zähmet hakyny şu aşakdaky tertipde ýola goýmaly:

normasyny 10% artyk ýerine ýetireniň her prosent artyk işini 2% hasaplamaly, normasyny 110%-den geçireniň bolsa her prosent artyk işi 3% hökmünde kabul edilmeli.

Parahat ÇERKEZOWA,
žurnalist.

Ogultar ATDAYEWA,
Türkmenistanyň kino, surat we ses ýazgylarynyň Merkezi döwlet arhiwi. Taryhy makalalar